

3. Гнатюк В. Колядки і щедрівки / В.Гнатюк. – К. : Музична Україна, 1991. – Т. 1. – 389 с.
4. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ : Наукова думка, 1987. – 471 с.
5. Шухевич В. Гуцульщина / В.Шухевич. – Львів. – Ч. 3. – С. 47.
6. Шухевич В. Гуцульщина / В.Шухевич. – Львів. – Ч. 4. – С. 210.

В статтє исследуются обрядовые танцы, которые занимали обособленное место в традиционно-бытовой культуре Гуцульщины. Особенное внимание уделено использованию народных танцев в календарно-обрядовом цикле гуцулов.

Ключевые слова: обрядовые танцы, Гуцульщина, танцевальные шаги, «ровная», «плес», «ряд», танцевальная фигура.

The article deals with the problems of estatic education of children at the pre-school age by means of choreography. The main tasks in order to improve the content, forms and methods of estatic education have been analysed.

Key words: folk choreography, estatic education, pre-school education, dancing art, folk dance.

УДК 078 (477.43) (092)

Марія Кузів

ВИКЛАДАННЯ МУЗИКИ І СПІВУ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються основні теоретичні засади навчання музики та співу в навчальних закладах Кам'янець-Подільського. На основі архівних, документальних та історичних матеріалів висвітлено процес становлення музичної освіти міста. Звертається увага на роль шкільних оркестрів і хорів та розповсюдження ними мистецьких творів.

Ключові слова: музична освіта, чоловіча гімназія, музична школа.

Аналіз джерел мистецького, культурологічного і педагогічного спрямування вказує, що вітчизняними науковцями В.Ф. Івановим, М.А. Печенюк, Р.С. Римар, М.В. Щепакіним, О.В. Бугаєвою розкриваються маловідомі сторінки розвитку культури подільського регіону, фіксується функціонування певних фондів і навчальних закладів. Проте, питання викладання співу і музики в навчальних закладах Кам'янець-Подільського розглядалося побіжно, подавалося у контексті інших проблем музичного виховання учнів і дотепер залишалося майже поза увагою вчених. Викладання співу є невід'ємною складовою становлення музичної освіти регіону. Тому, **мета статті** – поглибити розгляд викладання співу і музики в навчальних закладах Кам'янець-Подільського шляхом впровадження у науковий обіг невідомих раніше архівних матеріалів (історичних і документальних).

На початку 80-х років ХІХ ст. на Поділлі не було зафіксовано навчальних закладів, які би надавали спеціальну музичну освіту. Система підготовки і вдосконалення вчителів співів, диригентів, солістів-виконавців здійснювалась іншими шляхами. Потреби в цій галузі забезпечували в основному випускники навчальних закладів духовного відомства і навчальних закладів міністерства народної освіти, в яких спів був обов'язковим предметом, а навчання гри на різних інструментах було додатковим. Відкриті в різний час, ці заклади дотримувалися у навчальному процесі єдиної програми і статуту, що були вироблені для них або училищною радою при Святому Синоді або Міністерством народної освіти, до якого відносилися гімназії міста.

Програма навчання включала загальноосвітні та музичні дисципліни. До останніх належали теорія музики, гармонія, церковний спів та його історія, гра на інструментах (скрипка, фортепіано, духові інструменти), диригування та хорознавство.

Провідним навчальним закладом була Подільська духовна семінарія. Незважаючи на те, що вона була духовним закладом, за давньою традицією тут весь час готували вчителів співів і регентів [14, с. 52–56]. Серед випускників семінарії Микола Леонтович – композитор і диригент, Дмитро Білобрицький – диригент та вчитель співів, Юрій Баулін – викладач теоретичних дисциплін і керівник учнівського хору в музпрофшколі, Кость Широцький – український мистецтвознавець, який зібрав і видав 40 подільських колядок і щедрівок [17].

Історія Подільської духовної семінарії обіймає великий часовий період (понад 120 років) – від кінця XVIII до початку XX сторіччя – і відбиває процеси становлення й розвитку національної культури у різних її галузях: науці, освіті, мистецтві. Особливе значення має Подільська духовна семінарія у розвитку музичної культури Поділля, і, зокрема, щодо виникнення спеціальної музичної освіти та музичного професіоналізму.

Судячи із програми навчання церковному співу, вихованці отримували необхідні знання і практичні навички роботи з хором. Найкраще підготовлених допускали до роботи з семінарським хором. Так, наприклад, М. Леонтович, навчаючись на старших курсах, керував семінарським хором. Все навчання було тісно пов'язано з практикою, що забезпечувало йому конкретність і ґрунтовність. Оволодіння професійними навичками і вміннями було найважливішим елементом у системі підготовки вчителя співів.

Успішній навчальній роботі семінарії сприяв і вдалий добір викладацького складу – всі вчителі співів мали високопрофесійну підготовку, яку отримали у кращих закладах Росії та за кордоном.

Антон Кривецький, Юхим Богданов та Олександр Телескін закінчили курс навчання в Санкт-Петербурзькій Придворній співочій капелі. У середині XIX сторіччя при капелі існували очні і заочні регентські класи, інструментальні класи з різних оркестрових спеціальностей, які готували (за програмами консерваторії) солістів і артистів оркестру вищої кваліфікації. Педагогами були відомі диригенти, композитори, музиканти-виконавці.

Викладачі семінарії давали вихованцям ґрунтовні знання, а особистим прикладом виховували повагу до своєї справи, прищеплювали мистецьку культуру, любов до музики, навчали педагогічній тактовності, давали основи знань з теоретичних курсів, хорового співу та історії вітчизняного співацького мистецтва. Набутий досвід вихованці використовували у своїй педагогічній і концертній діяльності.

Переконливим свідченням музичних успіхів вихованців були концерти семінарського хору, шкільні свята, ювілейні урочистості і публічні іспити.

В історії музичної освіти на Поділлі семінарія відіграла важливу роль. Вона була першим навчальним закладом у регіоні, який за роки свого існування підготував значну кількість викладачів співу для училищ і шкіл духовного відомства. За незначним винятком, у період з 1880 по 1917 рр., у шести училищах духовного відомства на Поділлі працювали вихованці Подільської семінарії. Через своїх випускників Подільська духовна семінарія впливала на розвиток музичної освіти регіону і була провідником музичної культури на периферії, формувала педагогічні кадри, поширювала культуру хорового співу.

1 січня 1833 року була заснована Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія [16]. Однією з її особливостей був високий рівень естетичного виховання гімназистів. Гімназія виділялася серед навчальних закладів міста кінця XIX століття особливою «музикальністю». Серед її випускників були: актор і драматург Тадей Рутковський, архітектор і мистецтвознавець Володимир Січинський, польський скрипаль і педагог Вацлав Коханський та ін. Викладання співу в гімназії було систематичним. Так, з розкладу занять на 1880-81 навчальний рік ми бачимо, що співи читались шостим уроком у кожному класі [1, арк. 3-4].

Заняття зі співу склалися із вправ троякого роду: 1) навчання читки нот з листа, 2) викладання основних правил співу, 3) вправляння у співі як сольному, так і хоровому, духовному і світському, з супроводом і без нього. Шкільна програма передбачала поступове ознайомлення з музичною грамотою, церковним канонічним співом та творами світського мистецтва, забезпечувала гідний рівень навчання, як сольного співу, так і гри на інструментах.

Ще у 1895 році директором гімназії був закуплений комплект з 20 духових мідних інструментів на чеській фабриці музичних інструментів «В.Ф. Червений и сини», яка мала свою філію в Києві, так як «духовой оркестр пользуется большей симпатией, чем бальный» [2, арк. 1]. Своє рішення він мотивував бажанням самих учнів навчатися грі на інструментах. У зв'язку з тим, що «некоторые воспитанники вверенной мне гимназии, обучавшиеся на дому игре на струнных и других бальных инструментах, в последнее время, с моего разрешения, сгруппировали оркестр и устроили несколько сыгров в здании гимназии под руководством приглашенного мною для этой цели некоего Янковского, окончившего с успехом полный курс консерватории. Опыт превзошел мои ожидания» [3, арк. 2].

На початку XX століття на посаді вчителя співів, викладача музики та керівника духового або струнного оркестру були високоосвічені люди з фаховою освітою: Юхим Арсенійович Калинович (викладав співи з 1902 по 1913 рр.) – закінчив Кам'янець-Подільське духовне училище [4, арк. 4–

11], Фрідріх Вільгельмович Гофман (керував оркестром з 1903 по 1910 рр.) – студював курс теорії музики та гармонії в Королівській Консерваторії Музики в Мюнхені [5, арк. 1–6]; Альфред Бертольдівич Сігалов (керував оркестром з 1910 по 1912 рр.) – закінчив консерваторію в Штутгарті [6, арк. 2–9]; Зденек Рудольфович Комінек (керував духовим оркестром з 1912 по 1914 рр.) – закінчив Чесько-Слов'янську академію музики та співу [7, арк. 3–4].

Зі звіту про роботу гімназії за 1913 рік дізнаємося, що в закладі був хор із 40 чоловік (керував ним вчитель російської мови Семен Васильович Котов) [8, арк. 28], який брав участь не лише в літургії, але і у літературно-вокальних вечорах; оркестр балалаєчників у складі 24 учасників (керував ним учень 8-го класу В. Когутов), і духовий оркестр із 23 учнів, який під керівництвом капелмейстера Зденека Комінека «довольно ревностно играет музику» [9, арк. 103].

Всі урочисті події в Кам'янці-Подільському не обходились без духових та струнних оркестрів, які існували, як правило, в чоловічих навчальних закладах та хорових колективів усіх навчальних закладів міста.

Так, наприклад, під час святкування мешканцями Кам'янця-Подільського 300-ї річниці правління Царського Дому Романових, яка проходила 30 січня 1913 року учнями гімназії були виконані такі музичні номери:

1. Попурі з опери «Жизнь за Царя» муз. М. Глінки – духовий оркестр під керуванням З. Комінека.

2. «Туманы разлетаются» муз. Вільбоа – хор під керуванням Є. Калиновича.

3. «Ручеек» муз. О. Архангельського – хор під керуванням Є. Калиновича.

4. «Експромт» муз. Рейнгольда виконує на фортепіано І. Вайнбаум.

5. Увертюра з опери «Кармен» муз. Ж. Бізе – оркестр балалаєчників під керуванням учня 8 класу В. Когутова.

6. Попурі з опери «Цыганский барон» муз. Й. Штрауса – оркестр балалаєчників під керуванням учня 8 кл. В. Когутова.

7. «Ночька, моя ноченька» муз. О. Архангельського – хор під керуванням Є. Калиновича.

8. Народний гімн у загальному виконанні [10, арк. 16].

У святі, яке відбулося 19 лютого 1913 року були виконані наступні номери:

1. «Торжественная кантата» муз. Беневського – хор під керуванням Є.А. Калиновича.

2. Мотиви з опери «Жизнь за Царя» муз. М. Глінки – оркестр балалаєчників під керуванням учня 8 класу В. Когутова.

3. «Шуми, Марица» болгарська пісня – хор під керуванням Є.А. Калиновича.

4. «Многие Лета, православный русский Царь» муз. Гінзбурга – хор під керуванням Є.А. Калиновича.

5. Попурі з опери «Жизнь за Царя» муз. М. Глінки – духовий оркестр під керуванням З. Комінека.

6. Народний гімн «Боже, Царя храни!» [10, арк. 20].

30 січня 1914 року у день храмового свята гімназичної домової церкви Трьох Святителів для учнів старших класів гімназистами було виконано:

1. Увертюру з опери «Марія Генрієтта» – духовий оркестр під керуванням З. Комінека.

2. Попурі з опери «Кармен» муз. Ж. Бізе – оркестр балалаєчників під керуванням учня 8 класу В. Когутова.

3. «Цыгане» муз. Р. Шумана – хор під керуванням С.В. Котова.

4. «Сумрак ночи» муз. О. Архангельського – хор під керуванням С.В. Котова.

5. «Боже, Царя храни» народний гімн [10, арк. 13].

Перегляд вищезгаданих програм наштовхує на думку про те, що репертуар виконавців був доволі різноманітним. Як правило, в концерті представлено кілька хорових номерів, один-два у виконанні духового оркестру, номер у виконанні оркестру балалаєчників та обов'язковий заключний номер «Боже, Царя храни!» у виконанні хору під супровід струнного або духового оркестрів і всі вони перемішувалися з віршованими номерами.

Перераховане вище служить показником належного викладання в гімназії предметів «співи», «музика», професійної підготовки вчителів, які не лише добре навчали учнів, але й організували концерти та виступи вихованців у місті.

Першим навчальним закладом, який став давав учням академічну музичну освіту стала заснована в 1903 році графом Тадеєм Діонісовичем Ганіцьким у Кам'янці-Подільському приватна музична школа. До слова, це була не перша спроба відкрити у місті музичну школу. Ще у 1884 році

проживаючий у Києві композитор Константин Францович фон Фейст звернувся до подільського губернатора з проханням про переведення його музичної школи з Києва у Кам'янець-Подільський, сподіваючись на невелику субсидію і будинок. Він навіть обіцяв «положенное число бедных детей учить музыке, теории и пению безвозмездно» [13, арк. 3]. У випадку згоди місцевої влади композитор готовий був переїхати до 20 серпня 1884 року і навіть заявляв у своєму проханні наступне: «Немедленно отошлю прошение в СПб о присоединении Императорское музыкальное общество при музыкальной школе» [16, арк.4]. Але йому відмовили, так як «город в настоящее время не располагает ни своим помещением, ни денежными средствами» [13, арк. 7].

І лише з приїздом Тадея Діонісовича Ганицького вдалося реалізувати цю справу. Ім'я професора увійшло в історію нашого міста не лише як засновника школи, а й як великого просвітителя, педагога, який своєю композиторською, концертною, публіцистичною та музично-громадською діяльністю зробив значний внесок у розвиток подільської музичної культури. Йому довелось докласти багато зусиль, щоб створити колектив викладачів-ентузіастів, котрі би самовіддано служили музично-освітній справі. Серед викладачів школи були: випускник Варшавської консерваторії А. Лозинський (теорія музики, фортепіано), випускниця Московської консерваторії С. Булгакова (академічний спів, сольфеджіо), випускники Одеського музичного училища піаністи М. Петліна та К. Ольховський. Клас драматичного мистецтва вів Ф. Іванов-Двинській, а після нього – театральна актриса М. Леонтович. З 1912 року у школі клас скрипки став вести З. Комінек, учень Отакара Шевчика та Віллі Станіслава, який у свій час виступав з такими відомими чеськими скрипачами як Ярослав Коціан і Ян Кубелік [11, с. 23]. Він став соратником Т.Ганицького на багато років. На фотолістівці адресованій Комінеку у 1926 році читаємо: «Дорогому товарищу и многолетнему сотруднику от глобокоуважающего его и благодарного Т. Ганицкого» [15].

У школі крім дворазового уроку з фаху щотижнево передбачались обов'язкові заняття з теорії та історії музики і загального фортепіано. В школі функціонувало 7 класів (підготовчий, три курси гри на фортепіано, скрипці та сольного співу, теорії музики і драматичний клас) [12, с. 352]. Для осіб, які не мали вільного часу на протязі дня передбачались вечірні курси. З метою пропаганди музичного мистецтва у школі влаштовувались музичні вечори, які давали змогу учням при звичаюватись до публічних виступів, а їх батькам бачити результати музичних досягнень своїх дітей. Школа була платною (100 рублів в рік), були і пільговики, а особливо талановиті діти, але незможні, навчалися безкоштовно. Якщо в 1904 р. у школі навчалось 70 учнів. то в 1905 р. їх було вже 131, а в наступному – 141 [11, с. 19].

Силами викладачів і учнів проводились численні концерти в місті: місцевому театрі, у різних клубах та інших навчальних закладах. На них публіка знайомила з творами зарубіжних і вітчизняних композиторів – Р.Шумана, Л. Бетховена, К. Сен-Санса, Ф. Шопена, Й. Гайдна та ін. І все це відбувалося долаючи постійні матеріальні складнощі. Викладання в школі було поставлено на досить високий професійний рівень, про що власне і свідчать програми концертів і учні, які після навчання в школі змогли продовжити його в провідних консерваторіях Росії та Європи.

Виховані на кращих зразках Європейської музично-педагогічної школи ХІХ століття, Т. Ганицький разом зі своїми колегами заклали міцний фундамент справжньої професійної музичної освіти на Поділлі. За час свого столітнього існування школа випустила понад 4000 випускників. Серед випускників школи: Григорій Васильович Курковський – український музикознавець, кандидат мистецтвознавства; Онисія Яківна Шреєр-Ткаченко – український музикознавець, педагог, кандидат мистецтвознавства, член Спілки композиторів України; Аркадій Костянтинович Гурфінкель – скрипаль, концертмейстер групи перших скрипок симфонічного оркестру Державного академічного Великого театру в Москві, Олександр Якович Вайсфельд – скрипаль, доцент Львівської музичної академії та ін.

Висновки. Отже, в означений період була сформована структура музичної освіти подільського краю. Професійну музичну освіту надавали духовні та спеціалізовані навчальні заклади.

У досліджуваній темі відбувається переосмислення раніше відомих фактів і робиться аналіз нових архівних даних, що розкривають стан музичного навчання та виховання тогочасних навчальних закладів. Весь комплекс матеріалів та документів дозволяє з більшим ступенем точності реконструювати багато важливих моментів в історії становлення і розвитку системи музичної освіти та культури краю.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства досвід діяльності тодішніх навчальних закладів допоможе вирішити проблеми перебудови і оновлення системи музичної освіти, що буде сприяти вирішенню культурно-освітніх проблем. Даний матеріал доповнить лекційні курси з «Історії

української музики», «Української музичної педагогіки», «Української культури» і «Музичної освіти на Поділлі», розширить тематику для написання рефератів та курсових робіт. Ця стаття дозволяє в більш повному обсязі відтворити історичну перспективу становлення подільської культури. Наступним кроком у дослідженні даної теми буде розгляд діяльності музичного технікуму у Кам'янці-Подільському.

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО) – Ф. 319. Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія. – Оп. 1. – Спр. 222. Статистические таблицы о результатах приёмных испытаний, распределений уроков и список учителей гимназии. – 3–4 арк.
2. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 524. Об организации и приобретении духовых музыкальных инструментов для оркестра гимназии. – 1 арк.
3. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 597. Переписка с попечителем Киевского учебного округа о найме учителя музыки для дирижирования струнным духовым оркестром. – 2 арк.
4. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1211. Личное дело помощника классных наставников учителя пения Калиновича Евфимия. – 4–14 арк.
5. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 398. О найме капельмейстера Вильгельма Гофмана учителем музыки. – 1–6 арк.
6. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1276. Личное дело учителя музыки Альфреда Бертольдовича Сигалова. – 1–6 арк.
7. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1224. Личное дело преподавателя музыки Коминька Зденека Рудольфовича. – 3–4 арк.
8. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1029. О распределении уроков и классного наставничества на 1913–1914 учебный год. – 28 арк.
9. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1027. Отчёт о состоянии Каменец-Подольской гимназии за 1913 год. – 103 арк.
10. ДАХМО – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1030. Переписка о проведении музыкально-литературных вечеров в гимназии, программы. – 13, 16, 20 арк.
11. Иванов В.Ф. Тадеуш Ганицький / В. Иванов. – Кам'янець на Поділлію – Миколаїв-Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. – 123 с.
12. Історія української музики / Ін-т мист-ва, фолькл. та етногр. ім. М.Т. Рильського; М.М. Гордійчук (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 3 – 424 с.
13. Кам'янець-Подільський міський архів – Ф. 249. – Оп. 1. – Спр. 5538. Дело Каменецкой городской управы об открытии в г. Каменце музыкальной школы. – 3, 4, 7 арк.
14. Кузів М. Співоча підготовка в навчальних закладах Південно-західного Поділля кінця ХІХ – початку ХХ століття / М. Кузів // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка, НМА ім. П. Чайковського. Серія: мистецтвознавство. – №2 (14). – 2005. – С. 52–56.
15. ПААП (Приватний архів Анатолія Прияна) – Збірка знімок та особистого архіву родини Комінек.
16. Підгірна Л. Була у Кам'янці чоловіча гімназія: штрихи до історії / Л. Підгірна, А. Бабляк // Подолянин. – 1993. – 27 січня. – С. 3.
17. Широцький К. Подольские колядки и щедривки / К. Широцький // Православне Поділля. 1908. – № 1. – С. 4–10; № 2–3. – С. 28–39; № 4. – С. 60–76.

В статтє раскрываются основные теоретические основы обучения музыке и пению в учебных заведениях Каменца-Подольского. На основе архивных, документальных и исторических материалов освещен процесс становления музыкального образования города. Акцентируется внимание на роли школьных оркестров и хоров, их пропаганду художественных произведений.

Ключевые слова: *музыкальное образование, мужская гимназия, музыкальная школа.*

The article describes the main theoretical foundations of learning music and singing in schools Kamianets-Podilskiyi. In article on the basis of archival, documentary and historical materials illuminated the process of formation of music education in the city. Draws attention to the role of the school bands and choirs and their propaganda works of art.

Key words: *music education, male high school, musical school.*